

Vladimir Šljapentohh – vene sotsioloogia rajajaid

Piret Viljamaa, Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse infospetsialist

Vladimir Šljapentohh (Shlapentokh, Владимир Эммануилович Шляпентох), vene sotsioloogia rajajaid, sündis 1926. aastal Ukrainas Kiievis. Ta on lõpetanud Kiievi Ülikooli ajalooteaduskonna ja Moskva Statistikainstituudi. 1966. aastal sai ta majandusteaduste doktori kraadi.

1960. aastateni oli sotsioloogia Nõukogude Liidus keelatud, põlualune teadus. Šljapentohh on vene sotsioloogiliste uuringute metodoloogia väljatöötajaid, tema õpikute järgi on õppinud mitu põlvkonda vene sotsiolooge. Avaliku arvamuse uuringute tegijana pööras ta tähelepanu tulemuste usaldusväärsusele: metodoloogia väljatöötamisel lähtus ta asjaolust, et küsitletavad kalduvad andma domineeriva ideoloogiaga sobivaid nii-öelda soovitud vastuseid. 1960. aastatel töötas ta Novosibirskis akadeemialinnakus. Oma mälestustes nimetab ta seal valitsenud akadeemilist õhkkonda ja teadlaste vahel valitsenud sõbrasuhteid kordumatult erilisteks. Samal ajal olid talle takistuseks juutidele kehtestatud piirangud ja hirm KGB ees. 1979. aastal emigreerus Šljapentohh Ameerika Ühendriikidesse. Ta on töötanud pikki aastaid Michigani ülikoolis sotsioloogiaprofessorina, aastast 1986 on tal Ameerika Ühendriikide kodakondsus. Ameerikas on Šljapentohh uurinud vene ühiskonda ja poliitikat. Ta on kirjutanud ja toimetanud mitukümmend raamatut, avaldanud arvukalt artikleid ja raamatuarvustusi. Näiteks võib Rahvusraamatukogus lugeda tema toimetatud raamatut “Fears in Post-Communist Societies: A Comparative Perspective” (2002). Kuigi ta taunib totalitaarses ühiskonnas riigi juhtimisel kasutatavat hirmu kui tööriista, leiab ta, et hirm aitab säilitada korda, kartuseta sanktsioonide ees rikutakse seadusi rohkem. 1982. aastast on Šljapentohh nõustanud Ameerika Ühendriikide valitsust Venemaa ja teiste endiste sotsialismimaade ideoloogia, sotsiaalsete protsesside ja avaliku arvamuse küsimustes. Oma mälestustes on ta kirjutanud, et algul oli huvi tema totalitaarriigikogemuse vastu väga suur. Ta organiseeris 1980. aastail mitu konverentsi, mis käsitlesid Nõukogude elu erinevaid tahke, näiteks meediat avalikustamise etapil, eraelu ja riiklikku terrorit. Kui aga lõppes Venemaa otsene konfrontatsioon Ameerikaga, kaotasid need küsimused aktuaalsuse.

Vladimir Šljapentohh on käsitlenud muu hulgas ka Nõukogude Liidu kokkuvarisemist. Raamatus “A Normal Totalitarian Society: How the Soviet Union Functioned and How It Collapsed” (osaliselt kättesaadav: <http://books.google.co.uk>) rõhutab ta vajadust teema objektiivse uurimise järele, jättes kõrvale moraalsed hinnangud. Ta ei jaga paljude teiste teadlaste seisukohta, et Nõukogude Liidu struktuurid ei toiminud ning lõpp oli vältimatu. Kui mitmed lääne teadlased on arvanud, et Nõukogude Liidu kokkuvarisemise põhjustas selle elanike rahulolematuse oma elustandardiga ning rahvuslikud liikumised, siis Šljapentohh väidab, et inimesed talusid elukvaliteedist tulenevaid hädasid hästi ning kui poliitiline juhtkond poleks tahtnud majandusarengus Ameerikale järele jõuda ning Mihhail Gorbatšov poleks oma reforme läbi viinud, oleks Nõukogude Liit võinud püsida veel aastaid. Süsteemi püsimises oli oma osa ka vene natsionalismil. Artiklis “Russian Patience: A Reasonable Behavior and a Social Strategy” väidab Šljapentohh, et 1992.–1993. aastal hämmastas vene rahvas sotsiolooge ja politolooge, sest ei tegutsenud kollektiivse käitumise ja ühiskondlike liikumiste teooriate kohaselt. Teooriate järgi oleksid inimesed pidanud reageerima elukvaliteedi järsule halvenemisele ja ebavõrdsuse kasvule, kuid ulatuslikke protestimeeleavaldusi, streike ja vastuhakku ei järgnenud. Autor järeldab, et 20. sajandi sündmused on vene rahva igasuguse vägivalda suhtes väga kartlikuks muutnud, seetõttu peavad nad korra säilimist kõige olulisemaks. Lisaks on nad kaotanud usu, et ükskõik milline ideoloogia võiks nende elu paremaks muuta.

Šljapentohh on analüüsinud vene nüüdisühiskonda ja leiab, et kui enamasti kaasneb elatustaseme tõusuga demokraatia areng, siis Venemaa puhul see nii ei ole. Ta leiab, et Venemaa demokratiseerimisprotsess saaks hoogu juurde, kui vene intelligents julgeks selles suunas tegutseda. Praegune vene intelligents on isegi arglikum kui Nõukogude ajal. Näiteks seadsid 1960. aastate teisel poolel oma elu ohtu tuhanded vene intellektuaalid, kes kirjutasid stalinismi- ja KGB-vastaseid protestikirju. Praegu ei julge tippintelligentsi hulgast eriti keegi võimude tegevust vaidlustada, näiteks Anna Politkovskaja surma asjaolude uurimist nõuda. Vladimir Putini administratsioon arvestab haritlaskonna võimaliku protestiliikumise ohuga ja seetõttu tegeldakse selle elimineerimisega, näiteks piirati välismaiste valitsusväliste organisatsioonide rahastamist jms (Shlapentokh 2008). Raamatus "From Submission to Rebellion: The Provinces versus the Center in Russia" analüüsib autor tsentraliseeritust Venemaal ja toob välja mitmed tegurid, mis riigi edaspidist arengut mõjutavad. Üks neist on keskse ühendava idee puudumine, mis suure maa rahvast liidaks. Venemaa arengut tuleb vaadelda üldises kontekstis – maailmas valitseb trend regionaliseerumise ja väikeste etniliste gruppide suurema iseseisvumise poole, mis võib edaspidi mõjutada ka suurriikide arengut.

Vladimir Šljapentohh käib küllalt kõrgest east hoolimata ajaga kaasas, ta avaldab regulaarselt analüüse isiklikus blogis. 2009. aasta detsembri sissekandes "Putin as a Perfect Politician" võrdleb ta Vladimir Putini võimuparteid kommunistidega ja tema valitsemisstiili sotsialismiaegsega. Ta leiab neis palju sarnasusi ja juhib tähelepanu asjaolule, et eelmise aasta novembris sai Nõukogude Liidu endine kaitseminister Dmitri Jazov president Dmitri Medvedevilt ordeni kodumaale osutatud teenete eest. Samal ajal on kommunistidel rahva hulgas ikka veel märgatav toetus ning hoolimata ideoloogilisest sarnasusest võimuparteiga, on nad Vladimir Putini potentsiaalsed konkurendid.

Artiklis "Perceptions of Foreign Threats to the Regime: From Lenin to Putin" väidab autor, et 2000. aastate algul taastas Venemaa juhtkond oma režiimi legitimeerimiseks 1920. aastatest pärineva kontseptsiooni, mille kohaselt on Venemaa ümbritsetud vaenlastest. Kuigi pärast 1945. aastat pole Venemaal olnud põhjust välisvaenlasi karta, teeb riigi juhtkonnale tuska lääne kriitika ning muret tuntakse võimaliku riigisisese rahulolematuse pärast. Uut demokratiseerimise lainet pole Venemaal autori hinnangul lähitulevikus paistmas.

Raamatus "Contemporary Russia as a Feudal Society: A New Perspective on the Post-Soviet Era" (2007) ja artiklis "Early Feudalism – the Best Parallel for Contemporary Russia" võrdleb ta Venemaad keskaegse Euroopaga ning leiab, et Venemaal on feodaalühiskonnale omaseid jooni. Näiteks on tänapäeva Venemaal suhted olulisemad kui formaalne positsioon, poliitikud ning ametnikud ajavad avalikud ja erahuvid tihti segi ning oligarhid käituvad nagu keskaegsed ülikud. Poliitikud ei suuda parteisiselt üksmeelt leida, vaid seisavad ainult iseenda huvide eest. Presidendil – nagu vanasti kuningatel – on eraarmee. Rahvas aga on kaotanud usu igasugustesse ideoloogiatesse ega suuda enam taastada ka usku jumalasse.

Šljapentohh on vaadelnud ka Ameerika Ühendriikide kuvandit mujal maailmas, näiteks pärast 2001. aasta terrorirünnakuid analüüsis ta sündmuse meediakajastusi seitsmes riigis. Ta järeldab, et Ameerika Ühendriikide välispoliitiline strateegia peaks hõlmama mitte ainult riigist positiivse kuvandi loomist, vaid ka hoolikalt kujundatud pilti sellest, mille vastu Ühendriigid koos liitlasvägedega võitlevad (Shlapentokh, Woods 2004).

Vladimir Šljapentohh usub, et ühiskonda ei õnnestu analüüsida ainult ühe teoreetilise mudeli raames. Enamik ühiskondi sisaldab sotsiaalseid struktuure, mis on pärit eri ajastuist. Ta on uurinud valitsevate ideoloogiate (ta eelistab seda terminit "narratiivile") vahetumist ja leiab, et inimesed võtavad uusi ideoloogiaid väga kergesti omaks. Paljusid valitseva ideoloogia väärtusi peetakse samal ajal mitte enda, vaid teiste väärtushinnanguteks, s.t eeldatakse, et nende järgi käituvad teised, ning arvatakse, et nad on sellele ideoloogiale ka truud.

Vladimir Šljapentohhil aitab Venemaa hingeelu teistest paremini mõista rikkalik elukogemus, tänu sellele vaatab ta riiki veidi teistsuguse pilguga kui teadlased väljastpoolt või riigi seest.

Kasutatud kirjandus

Shlapentokh, V. (1995). Russian Patience: A Reasonable Behavior and a Social Strategy. – European Journal of Sociology, vol 36, no 2, pp 247–280.

Shlapentokh, V. (1996). Early Feudalism – the Best Parallel for Contemporary Russia. – Europe-Asia Studies, vol 48, no 3, pp 393–411.

Shlapentokh, V. (2001). A Normal Totalitarian Society: How the Soviet Union Functioned and How It Collapsed. Armonk, NY: M. E. Sharpe.

Shlapentokh, V. (2008). Big Money as an Obstacle to Democracy in Russia. – Journal of Communist Studies & Transition Politics, vol 24, no 4, pp 512–530.

Shlapentokh, V. (2009). Perceptions of Foreign Threats to the Regime: From Lenin to Putin. – Communist & Post-Communist Studies, vol 42, no 3, pp 305–324.

Shlapentokh, V., Levita, R., Loiberg, M. (1997). From Submission to Rebellion: The Provinces Versus the Center in Russia. Boulder, Colo.: Westview Press.

Shlapentokh, V.; Woods, J. (2004). Foreign Perceptions of the USA after the Terrorist Attacks of 2001. – International Studies, vol 41, no 2, pp 159–183.

Ajaveeb

Koduleht

Mälestused

Награждённые государственными наградами России, 2 ноября 2009 года